

КЫРГЫЗ АКЫНДАРЫНЫН ПОЭЗИЯСЫНДАГЫ УЙКАШТЫКТЫ ОКУТУУ МЕНЕН СПОРТСМЕН СТУДЕНТТЕРДИ ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛОО

Тажобаева У.К.

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Бишкек ш.

Аннотация: Сунушталган макалада спортсмен студенттердин патриоттук сезимине таасир этүүдөө поэзиядагы сөздүн уйкаштыгын окутуу аркылуу мекенчилдикке жана мамлекеттин келечегине кам көрүүгө тарбиялоо көңүлгө алынды.

Негизги создор: ой жүгүртүү, патриоттуулук, тарбиялоо, поэзия, уйкаштык, таануу, кыраат окуу.

ВОСПИТАНИЕ ПАТРИОТИЗМА СТУДЕНТОВ-СПОРТСМЕНОВ ЧЕРЕЗ ПОЭЗИЮ КЫРГЫЗСКИХ ПОЭТОВ

Тажобаева У.К.

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта, г.Бишкек

Аннотация: В статье предложены пути по формированию патриотизма спортсменов при изучении кыргызской поэзии.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание читателя, понимание поэзии, выразительное чтение.

TEACHING SPORTSMEN-STUDENTS TO PATRIOTISM THROUGH KYRGYZ POETS IN THE POETRY

Tajibaeva U.K.

Kyrgyz State of Physical Culture and Sports Academy, Bishkek c.

Annotation: This article is about creativity and skill of the poet in the education and inspiration of sportsmen students for patriot love motherland.

Key word: patriotism, education, understanding poet, rhyme in poem, emphatically reading.

Актуалдуулугу. Билим, тарбия берүүнүн сапатын өркүндөтүү, өлкөбүздүн өнүгүшүнө өз салымын кошуучу атуулдарды тарбиялоо бүгүнкү күндө олуттуу маселелердин бири. Эл керегине жараган атуулдарды тарбиялоодо эң биринчи мектеп зор

милдетти аркалайт. Мектептен алган билим сапаты окуучунун андан аркы илимин өркүндөтүүсүнө өбөлгө түзүп, анын турмуштагы жетишкен ийгиликтерине түздөнтүз таасирин берет. Окутуунун натыйжалуулугу берилүүчү маалыматтын көлөмүндө

эмес, окуу ишмердүүлүктүн таасири астында окуучунун рухий дүйнөсүндөгү сапаттык өзгөрүүгө, калыптанууга байланыштуу болот.

Макаланын максаты – спортсмен студенттерге поэзияны окутуу аркылуу акыл-эсти өрчүтүү, ой-жүгүртүүнү жана жогорку адеп-ахлактык сапаттарды тарбиялоо.

Поэзиянын табияты автордон сөздөрдү, сөз түрмөктөрүн туура үнөмдөөнү, кыскалыкты талап кылат. Акын көп сөздөрдүн ичинен уккулуктуу, таамай сөздөрдү тандоого аракеттенет эмеспи, ошондуктан студент спортсмендер поэзиядагы ар бир сөз, ар бир образды анчалык түшүнө албаган учурлар да болушу да маани-мазмунду камтыйт. XX кылымдын 90-жылдарында Жогорку Кенештин токтому менен конкурстун жеңүүчүсү катары бекитилген Кыргыз Республикасынын Ж.Садыков, Ш. Кулуев жазган Гимндин тексти эн жөнөкөй, мазмундуу жана элдин кечээки, бүгүнкү, эртеңки абалын үч куплетке элестете алгандыгы менен баалуу. КРнын Мамлекеттик Гимнинде назар салалы;

Ак мөңгүлүү аска-зоолор, талаалар,
Элибиздин жаны менен барабар.
Сансыз кылым Ала-Тоосун мекендеп,
Сактап келди биздин ата-бабалар.

Ырдагы айтылып жаткан ойду жеткирүүдө текст пайдаланып, автордун кандай сөздөрдү тандаганына көңүл бөлүнөт. Кичинекей ырда автордун берейин деген оюн түшүндүрүш үчүн кээде таржымалдык фактыларга, ошол чыгарма жөнүндө айтылган пикирге, ырдын пайда болушушуна себепкер конкреттүү, тарыхый шарттарга кайрылууга туура келет. [2. 58-б.] Бул чыгарманы окутууну ырдын формасынан баштоо студент спортсмендер үчүн ыңгайлуу болуп жакшы натыйжа берет. Кыргыз поэзиясындагы ыр 10-11 муундан турган, төрт саптан турган, уйкаш жагынан да сөздөрү кыска жана

терең, тили так, сөздөрү тандалып алынган көрүнүп турат. Сабакта поэзияны окутуу аркылуу берилген билим спортсмен студенттердин сезимдерине, өз алдынча ойлоосуна терең психологиялык натыйжаларды жаратуусу абзел.

Кыргыз тили сабагында анын ичинде поэзияны студент спортсмендерге окутуу аркылуу жан дүйнөсүнүн, сезим-ойлорунун, өркүндөп-өнүгүшүнө өбөлгө түзүү менен руханий дүйнөсүн өркүндөтүү таасири чоң. Кыргыз тарыхынын бай жана баатырдык мазмуну камтылган поэзияда–патриотизм үчүн, улуттук өзүн-өзү андап түшүнүүнү өстүрүү үчүн керектүү орошон ойлор, тарбиянын соолбос булагы жатат. Жогорку окуу жайларда ырдын теориясын негизги үч багытта окутууну жана талдоону сунуш кылып жүрүшөт:

- поэтикалык кептин образдуулугу (поэзиянын тили);
- поэтикалык синтаксиси,
- ыр түзүлүшү (ырдын ритмикалык өзгөчөлүгү) [5.67.]

Бул негизинен, үч түрдүү багытта, биринчиден, сабакта поэзияны окутуу учурунда студент спортсмендердин байкоолору жана мугалимдин талдоосу менен өздөштүрүлөт; экинчиден, атайын поэтикалык чыгармаларды адабий-теориялык талдоолор аркылуу ишке ашырылат, мында көбүнчө мугалимдин жардамы менен студенттер иштешет, аркандай теориялык адабияттар пайдаланылат; үчүнчүдөн студенттер, өздөрү практикада жазып көрүү менен ырдын теориясын таанып билишет. Окутуучу мына ушул үч түрдүү багытты бири-бирине айкалыштыруу менен өнүктүрсө, анын иши максатка ылайыктуу болот. Албетте, бул жумуштардын максаты жалаң гана ыр жазган акындарды жаратуу эмес, поэзияны түшүнө алчу, андагы сүрөткердин чыгармачылык машакатын кадырлай билчү окурманды калыптандыруу. С.Я. Маршак: «Окурман да иштөөсү керек. Алда сүрөткер–ансыз аны менен боёктор-

дун жана образдардын тилинде сүйлөшүү мүмкүн эмес», – деп жазгандай, дал ошол интеллектуалдуу окурманды ажайып искусствого – поэзия искусствосуна аралаштырууда адабияттагы ыр таануу илиминин мааниси чоң.

Үйрөнүүнүн усулдугу. Акындын ыр дүйнөсүнө терең кирүүнүн каражаты катары – ырды кыраат (көркөм) окуу. Анткени адабий чыгарманы окуу аркылуу же көркөм кабыл алуунун принципалдуу эстетикалык айырмасы бар. Кыраат окууну эч нерсе менен, эч кандай көркөм таасирленүү менен алмаштырууга болбойт. Ал-көркөм коммуникациянын эң негизги формасы [6. 137.] Адабият сабагында акындын ырын мугалим кыраат окуу менен спортсмен студенттердин чыгармага болгон кызыгуусуна, угулган үн менен поэзияга болгон сүйүүсүн ойготууга жетишкенге умтулат. Мугалим кыраат окуу аркылуу окулуп жаткан чыгарманы, аны жазган акынга болгон спортсмендердин кызыгуусун жаратууну өзүнүн башкы максаты катары эсептейт. Акындын чыгармасын окутуудагы дагы бир өзгөчөлүк ырдын түзүлүшүнө жана уйкаштыгына окуучулардын көңүлүн буруу болуп саналат. «Уйкаш ырды уюштурат, ырдагы сөздөрдү чачыратпай кармап турат, ыр саптарын эсте каларлык жана уккулуктуу кылат» [4. 230.]– дейт адабиятчы С.Жигитов. Адегенде уйкаш деген эмне экендигин студенттерге жөнөкөй тапшырмаларды берип аныктоо керек. Кыргыз адабиятынын программасындагы адабий теориялык материалдарга негизделип ыр менен кара сөздүн айырмасын, ырдын уйкаштыгы жөнүндөгү түшүнүк берүү борбордук түйүндөрдүн бири.

Ырдын эң аяккы стофасын кайрыгы менен окуп көрөлү:

Аткарылып элдин үмүт, тилеги,
Желбиреди эркиндиктин желеги.
Бизге жеткен ата салтын, мурасын,
Бийик сактап урпактарга берели.

Алгалай бер, кыргыз эл,
Азаттыктын жолунда
Өркүндөй бер, өсө бер,
Өз тагдырын колунда!

Бул жерде ырдагы сөздөрдүн уйкаштыгына көңүл бөлөлү:

Тилеги, желеги, берели, деген сөздөргө окшогон жолунда, колунда деген бир нече уйкашкан сөздөрдү ырдан студент-спортсмендерге таптырууга болот. Ушундай мисалдарды фонетикалык жагынан анализдеп көрүү керек. «тилеги» жана «желеги» деген үндөшкөн сөздөрдөн окшош тыбыштарды табуу, уйкаштыкты табуунун негизги жолу болуп саналат. Демек, окуучулар уйкаштыкты окшош тыбыштар түзөрүн андашат.

Уйкаштык жөнүндөгү берилген төмөнкүдөй аныктамаларды мугалим окуучуларга сунуш кылат «...эреже катары, эки же бир нече саптардын аягындагы (кээде ички уйкаш да болот) тыбыштык кайталолор» [1.191.]. «Ыр жолдорунун белгилүү бир жерлеринде кайталанууга тийиш болгон сөздөр дабыштык окшоштукту, дабыштык үндөштүктү көрсөтпөсө, анда рифмада жок» [9.51.] Жогорудагы аныктамалар менен тааныштырганда студенттер уйкаштыктын жалпы белгисин айырмалай алышат. Алар уйкаштыкты түзүүчү белгилер: а) эки же андан артык саптын сөзсүз зарылдыгы; мисалы:

Аткарылып элдин үмүт, тилеги,
Желбиреди эркиндиктин желеги.

Ошентип, студенттер жогорудагы пикирден улам өз-өзүнчө аныктама айтышат да, алардан бирдиктүү эреже–уйкаштыктын эрежесине келишет. Уйкаштыктын функциясы жөнүндө айтканда, ал сүйлөөчүнүн, же акындын сөзүнүн таасирдүүлүгүн, угумдуулугун күчөтүп турарын, ырды кара сөздөн айырмалап турган негизги белги экенин, поэтикалык ритмге, интонацияга, синтакси-

стик-лексикалык түзүлүшкө таасир этерин конкреттүү фактылар менен далилдөө—бул адабий-теориялык категориянын чоо-жайын теренирээк өздөштүрүүнүн маанилүү шарттарынын бири экенин билишет [7.485.]. Сабактарда, класстан тышкары иштерде (адабий викториналарда, ийримде) рифмага байланыштуу төмөнкүдөй оюндарды өткөрүүгө болот.

1. Бул сөздөрдүн уйкаштыктарын тапкыла? Ким көп табат? Эң көп тапкан студенттерге сыйлык катары кол чабылат:

Жүрөгүм – (түнөгүм)

Алдыда – (калгыла)

Багынып – (жамынып)

Теңегис – (белгисиз)

2) Мугалим окуучуларга ар кандай 40-50-сөз берет да, ошолорду катыштырып адегенде уйкашсыз ыр жазуга, андан сон дагы эле ошол сөздөрдү катыштырып уйкаштуу ыр жазууга тапшырма кылат.

3) Өтө тез уйкаш табуу тапшырмасы. Мында бир окуучу сөз айтат, мугалим жогорку сөз айтылар менен каалаган бир окуучуга топ карматат, ал айткан сөзгө уйкаш сөз табуу керек. Бул усулду төмөнкү курстар үчүн көбүрөөк колдонсо болот. Белгиленип өткөн оюн-тапшырма сыяктуу иштерди жүргүзүү, биринчиден, уйкаштык деген эмне экенин түшүнүүгө жардам берсе; экинчиден, ыр жазуунун техникасын өздөштүрүүдө көмөк көрсөтөт; үчүнчүдөн, сабактын ар тараптуулугун арттырып, окуучуларды кызыктырууга, мугалимдин сабак окутуу методикасын ар тараптуу байытууга жардам берет.

Уйкаштык жөнүндө иштердин кийинки этабы алардын бөлүнүшүнө байланыштуу жүргүзүлөт. Кыргыз ырларында уйкашкан сөздөрдүн саптагы орундарына карай—башкы, ички, аяккы деп, түзүлүшүнө карай—жөнөкөй, татаал деп, уйкашкан сөздөрдөгү үндүү жана үнсүз тыбыштардын катышына

карай – толук уйкаш, толук эмес уйкаш деп, уйкашкан сөздөрдүн жасалуу ордуна карай—эгиз, же жуп, оромо, аксак, шыдыр, аттама деп бөлүштүрүүлөрүн түшүндүрүү уйкаштыктын теориясын үйрөнүүнүн негизги жумуштары. Бул иштин жеткиликтүү жана натыйжалуу болушу үчүн мугалим колдонууга ылайыктуу материалдарды пайдалат. [8.140.]

• Ырды окуу негизинен, кат-сабаттуу ар бир эле адам үчүн түшүнүктүү, ошол эле учурда оной менен андоого мүмкүн болбогон кандайдыр-бир сырды өзүнө каткандыгы. «Ар бир ырдын ачкычы өзүнө катылган. Кептин баары мына ошол ачкычты таба билүүдө». [3.407.] Демек, ырды туура түшүнүү, туура кабыл алуу үчүн чыгармага катылган ошол ачкычты табуу керек. Ошондуктан мыкты ырларды кайталап окуган сайын, буга чейин өзүң байкабаган ой-сезимди көрөсүң, таңданып, тамшанткан кооздукка туш болосуң. Башында эмне үчүн байкабадым, сезбей калдым, – деп, таңкаласың.

Жыйынтоо. Гимнди ырдатуу менен бирге, колду жүрөккө коюу аркылуу гимнди аткаруу - бул ата-мекенимди жүрөгүм менен сүйөм деген сөз экенин студенттер туура түшүнүүсү зарыл. Ошол ырга кошулуп элдин баары туруп ырдаса, анда ал ата-мекенибизге, мамлекетибиздин символдоруна, эл-жерибизге болгон сый-урматыбыз болот. Чындыгында эле, поэзиянын негизги мыйзамдарынын бири; мунун түздөн-түз баалуулугу анын өзгөчөлүү поэтикалык жүрүм-турумуна канчалык айлана алгандыгында жана ошол эле мезгилде адамдардын турмушуна канчалык реалдуу таасирин тийгизе алгандыгында. Кыргыз ырын талдоодо мугалим студенттердин чыгармачылык ишмердүүлүгүн көтөрүүнү дайыма эске алууга болот.

Спортсмендерге көркөм өнөр чеберчилигин түшүнүүгө, баалоого жана кабыл алуусуна өбөлгө түзүлүшү абзел.

Адабияттар

1.Абрамович Г.Л. Введение в литературоведение. –М., «Просвещение», 1975, -191б.

2.Алымов.Б. Кыргыз совет адабиятын окутуу методикасы; 1984. -58б.

3.Гинзбург Л. О лирике.2-е изд.доп.–Л.: Советский писатель,1974. – 407с.

4. Жигитов С. Көркөм сөз маселелери.-Ф., «Кыргызстан», 1982,-230б.

5. Методика преподавания литературы. / Под ред. Рездин З.Я. –М., 1977.

6.Момуналиев С. Кыргыз орто мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери : Дисс., -Б., 2009, -137б.

7. Муратов А.Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. Бишкек, «Турар», 2013,-485б.

8. Муратов А. Окуучулардын адабий-теориялык түшүнүктөрүн калыптандыруунун жолдору. -140б.

9. Рысалиев К. Кыргыз ырларынын түзүлүшү.-Ф., «Мектеп», 1965,-51б.